

Ewa Modzelewska-Opara

ORCID: 0000-0001-9111-6284

Uniwersytet Jagielloński

Rękopis znaleziony w Filadelfii, czyli o autografach Augusta Antoniego Jakubowskiego w kolekcji Simona Gratza

**A Manuscript Found in Philadelphia, that
is about the Autographs of August Antoni
Jakubowski in the Simon Gratz Collection**

Abstrakt

Celem niniejszego artykułu jest analiza odnalezionych przez autorkę rękopisów Augusta Antoniego Jakubowskiego, które są pierwszymi znanymi materiałami zapisanymi ręką poety. Do tej pory badacze dysponowali jedynie źródłami drukowanymi lub odpisami wykonanymi przez osoby trzecie. Rękopisy ujawnione w kolekcji Simona Gratza w zbiorach Historical Society of Pennsylvania składają się z dwóch części (czystopisu i brudnopisu), obejmując łącznie 5 stron wierszy podpisanych nazwiskiem Jakubowskiego. Omawiane rękopisy stanowią reprezentatywny przykład wszechstronnych umiejętności pisarskich i poetyckiej dykcji Jakubowskiego oraz pokazują jego osobowość twórczą w nowym oświeceniu. Nie tylko przynoszą nową wiedzę o dorobku poety, jego zainteresowaniach lekturowych, wrażliwości i podjętym wysiłku adaptacji w USA, ale także umożliwiają usytuowanie znanych utworów w nowej perspektywie badawczej oraz odzyskanie

utraconego sensu wierszy zagubionych lub przepisywanych obcą ręką. Robocze zapiski Jakubowskiego pozwalają „podejrzeć” poezję *in statu nascendi*, wniknąć w proces twórczy poety oraz dostarczyć nowych informacji o jego warsztacie pisarskim.

Słowa kluczowe: August Antoni Jakubowski, rękopisy, Historical Society of Pennsylvania, Stany Zjednoczone Ameryki, XIX wiek

Abstract

The aim of this article is to analyze the manuscripts of August Antoni Jakubowski found by Ewa Modzelewska-Opara, which are the first known materials written by the poet. Until now, only the printed sources or copies made by third parties were known to the scholars. The manuscripts discovered in the collection of Simon Gratz are held by the Historical Society of Pennsylvania. The materials consist of two parts (the fair copy and the rough draft), including a total of 5 pages of poems signed with Jakubowski's name. The discussed manuscripts are a representative example of Jakubowski's versatile writing skills and poetic diction and show his creative personality in a new light. Not only do they bring a new knowledge about the poet's *oeuvre*, his reading interests, sensitivity and effort to adapt in the USA, but they also make it possible to situate his known works in a new research perspective and to recover the lost sense of poems copied by a second hand. Jakubowski's working notes allow us to "peek into" poetry *in statu nascendi*, probe into the poet's creative process and provide new information about his writing skills.

Keywords: August Antoni Jakubowski, manuscripts, Historical Society of Pennsylvania, United States of America, 19th century

Artykuł ten poświęcam pamięci Profesora Juliana Maślanki – historyka literatury, odkrywcy *Pism pośmiertnych* Augusta Antoniego Jakubowskiego, który wspierał mnie w poszukiwaniach rękopisów tego autora

List z autografem, zapisany ręką wybitnego człowieka, jest najbardziej osobistą pamiątką po nim, jaką można mieć. To ten sam papier, którego dotykały jego dłonie i na którym zapisywał słowa, jakie czytamy – słowa wyrażające myśli, które wydobywały się z jego umysłu. Czujemy się prawie tak, jakbyśmy mieli bezpośredni kontakt z pisarzem. Jeśli był dobry i wspinały, przepełnia nas uczucie czci dla tego pisma. Porusza nas pragnienie poznania najważniejszych wydarzeń z jego życia, a jeśli był wybitną postacią zapisaną w dziejach, pragniemy poznać wypadki historyczne, w których uczestniczył

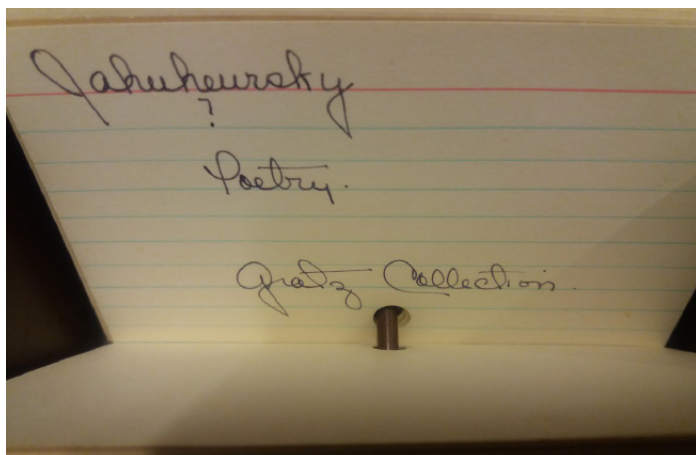
Simon Gratz

Utwory Augusta Antoniego Jakubowskiego, przedwcześnie zmarłego talentu poetyckiego doby romantyzmu, przepisane przez towarzysza wygnania Marcina Rosienkiewicza, przeniknięte bólem istnienia oraz przeczuciem zbliżającej się śmierci i zapomnienia, przez ponad 130 lat pozostawały w ukryciu. Na światło dzienne wydobyl je Julian Maślanka, który w 1973 roku opublikował tom poezji młodego wygnańca. Od tego przełomu w badaniach nad spuścizną syna Antoniego Malczewskiego systematycznie pojawiają się nowe opracowania, które rewaloryzują dorobek tego poety, pokazując jego znaczenie dla polskiej, amerykańskiej, a nawet ukraińskiej literatury. Dzięki nim Jakubowski w końcu mógł zaistnieć jako samoistny pisarz, nie tylko syn wielkiego poety¹. Mimo że twórczość poety obecnie przeżywa prawdziwy renesans, tragiczne losy Jakubowskiego przyczyniły się do tego, że do tej pory nie dysponowaliśmy jego rękopisami². Wszystkie znane utwory pisarza zostały nam przekazane ręką osób trzecich lub literą druku. Nawet *Major Aleksander*, pisany oryginalnie w języku angielskim, dochował się do naszych czasów w formie polskiego tłumaczenia wykonanego przez Marcina Rosienkiewicza, który pragnął ocalić od zapomnienia twórczość swojego przyjaciela. Żadnego jednak śladu zapisanego ręką samego autora. Aż do teraz.

Wieloletnie badania nad życiem i twórczością „młodzieńca rozpaczy” doprowadziły autorkę niniejszej pracy do hipotezy, że być może William Buell Sprague, jeden z największych bibliofilów w historii Stanów

-
- 1 August Antoni Jakubowski to naturalny syn Antoniego Malczewskiego, autora *Marii*. Urodził się prawdopodobnie w 1816 roku na Podolu. Uczęszczał do Liceum Krzemienieckiego, jednak nie ukończył nauki, gdyż zaangażował się w konspiracyjną działalność patriotyczną, za którą został aresztowany. Na mocy układu w Münchengratz deportowano go w pierwszym masowym transporcie do USA w 1833 roku. Tam napisał pierwszą książkę w języku angielskim wydaną w Stanach Zjednoczonych, dotyczącą polskiej literatury, historii, kultury i szkolnictwa, będącą zarazem swoistą, miniaturową antologią polskiej literatury romantycznej (*The Remembrances of a Polish Exile*). W jego dorobku możemy odnaleźć szereg nowatorskich liryków, wytyczających szlak młodopolskiego pesymizmu, nazywanych „pamiętnikiem duszy” (Alina Witkowska) i „dziennikiem skazańca egzystencjalnego” (Jarosław Ławski). Utwory Jakubowskiego znaczą kolejne etapy dojrzewania młodego autora do śmierci, oddając stan jego psychiki w więzieniu, w czasie deportacji do USA, na obczyźnie i w końcu przed samobójczym strzałem z pistoletu. Spuścizna Jakubowskiego obejmuje także jedno z pierwszych wierszy w historii polskiej literatury poświęcone tragicznemu losowi Indian, pierwociny przygotowywanej epepei narodowej *Bunty Chmielnickiego* oraz fragment powieści *Major Aleksander*. W ostatnich latach możemy zaobserwować wzrost zainteresowania twórczością Jakubowskiego jako jednego z najlepszych liryków swojego pokolenia. Wykaz najnowszych prac poświęconych poecie zamieszczono w bibliografii.
  - 2 Materiałów związanych z Jakubowskim szukali m.in. Stanisław Pigoń, Julian Krzyżanowski i Julian Maślanka.

Zjednoczonych, okreśłany mianem patriarchy amerykańskich kolekcjonerów³, zechciał uwzględnić w swoich zbiorach autografów materiały po samym Jakubowskim, którego bardzo cenił⁴. Trop ten naprowadził piszącą te słowa do mieszczącej się w Historical Society of Pennsylvania kolekcji autografów Simona Gracza, który w 1881 roku zakupił 90 tysięcy materiałów ze zbiorów Sprague'a. Trudno opisać radość i wzruszenie, jakie towarzyszyły odnalezieniu w międzynarodowej kolekcji – gromadzącej artefakty po wielu wybitnych osobistościach ze świata sztuki, polityki, religii, edukacji i wojska – rękopisów Jakubowskiego, pioniera szerzenia polskiej literatury w Stanach Zjednoczonych. Okazało się, że zagraniczni bibliotekarze nie mogli rozczytać obcojęzycznego podpisu naszego poety na materiałach z Gratz Collection (co pokazuje poniższe zdjęcie z katalogu kartkowego). Nie wiedzieli zatem, jaki skarb dla badaczy życia i twórczości Jakubowskiego, a także jak ważny materiał do rekonstrukcji polsko-amerykańskich kontaktów życia literackiego oraz transferu kulturowego posiadają w swoich zbiorach.

Rysunek 1: Karta katalogu z Simon Gratz Collection. Źródło: Materiały własne autorki

- 3 John M. Mulder, Isabelle Stouffer, „William Buell Sprague: Patriarch of American Collectors”, *American Presbyterians*, vol. 64, no. 1 (1986).
- 4 Przeprowadzone badania pozwoliły ustalić, że Theodore Dwight (1796–1866), ceniony wówczas dziennikarz i podróżnik, przesłał 17 maja 1834 roku do Williama Buella Sprague'a list polecający młodego Jakubowskiego, podkreślając, że jest on „w stanie stworzyć wysokiej klasy dzieło literackie, dotyczące kraju jego pochodzenia”. Por. Ewa Modzelewska, „August Antoni Jakubowski i jego amerykańscy protektorzy”, *Bibliotekarz Podlaski* t. 36, nr 3 (2017). Pastor Sprague pomógł młodemu wygnańcowi w wydaniu *The Remembrances of a Polish Exile*, którego pierwsza znana edycja ukazała się w 1835 roku. Protektor Jakubowskiego opatrzył napisane przez niego dzieło uwagami wstępnymi, gdzie podkreślał wybitne zdolności Polaka.

Dotarcie do samego rękopisu okazało się trudne do zrealizowania, ponieważ w jego opisie pojawił się błąd⁵, jednak dzięki życzliwości i pomocy Stevena Smitha, bibliotekarza Historical Society of Pennsylvania, udało się osiągnąć ten cel. Odnaleziony zespół składa się z dwóch części (czystopisu i brudnopisu), obejmując łącznie 5 stron wierszy podpisanych nazwiskiem Jakubowskiego. Korpus tekstów autografów współtworzą: fragment *Dziewczyny* Juliana Korsaka (prawdopodobnie przepisany z pamięci) oraz wiersze Jakubowskiego: *Wspomnienie i Nadzieja*, *Przeszłość, Do...* (wszystkie te utwory różnią się częściowo od ich opublikowanych wcześniej wersji), a także nieznanie tłumaczenie na język polski fragmentu powieści pt. *Paul Clifford* i pozbawiony tytułu liryk podpisany inicjałami „Cm.” (zidentyfikowany jako fragment *Indianki*⁶).

Rękopisy nie zostały opatrzone datą, możemy jedynie przypuszczać, że zostały wręczone Williamowi Buellowi Sprague'owi w czasie pobytu Jakubowskiego w USA (1834–1837), prawdopodobnie podczas współpracy obu panów, kiedy Sprague docenił talent Jakubowskiego i pomagał mu w wydaniu *The Remembrances of a Polish Exile*. Pierwszy manuskrypt wydaje się przygotowany specjalnie na tę okazję. Na delikatnym, różowym papierze formatu A4 zamaszystym pismem elegancko wykaligrafowano w języku polskim dwie pierwsze strofy wiersza Juliana Korsaka pt. *Dziewczyna* z niewielkimi zmianami w stosunku do oryginalnej wersji. Zapisana jednostronnie karta⁷, bez widocznych znaków wodnych oraz numeracji, nosi ślady dwukrotnego złożenia na krzyż. Pismo w porównaniu z resztą rękopisów wygląda bardziej starannie, zauważalna jest tu dbałość, z jaką autor wykańcza wersy utworu. Wydaje się, że zapisowi nie towarzyszył szybki ruch ręki, o czym świadczą częste, dłuższe przerwy między wyrazami (których brak w dalszej części autografów). Jakubowski wyraźnie stawia kropki nad „i”, choć czasem są one przesunięte do sąsiadujących znaków z prawej strony. Poniżej tekstu (po prawej stronie) został umieszczony podpis autora, ozdobiony zamaszystym zygzakiem przy ostatniej literze nazwiska⁸.

5 Teczkę z rękopisem Jakubowskiego opatrzone adnotacją: „Simon Gratz collection. Collection 250B, box 146, folder 87, Jakuhevsky (?) Polish, A.Ms. n.d. (2items)”. Później okazało się, że rękopis jest przechowywany w zespole o numerze 147.

6 Por. August Antoni Jakubowski, *Indianka*, [w:] *idem*, *Poezje* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1973), 64.

7 Na odwrocie karty widzimy dwie podjęte próby zapisania ołówkiem poprawnej wersji nazwiska autora autografu, z czego pierwszy zapis przekreślono.

8 Cechą charakterystyczną pisma Jakubowskiego jest stosowanie małego „a” do zapisu dużej litery, tyle że w większym formacie.

Szczególnie interesujący materiał do badań stanowią robocze zapiski Jakubowskiego, pozwalające „podejrzeć” poezję *in statu nascendi*, wnikać (w końcu!) w proces twórczy poety oraz dostarczyć informacji o jego warsztacie pisarskim. Rękopisy Jakubowskiego dokumentują ślady wahań twórcy oraz wysiłek w poszukiwaniu najodpowiedniejszego środka wyrazu. Słowa, które w refleksji autorskiej okazały się nietrafione, zostały tak pieczołowicie zamazane, że trudno ustalić, jaki był pierwotny wybór poety, z którego później zrezygnował. Skreślenia są jednak nieliczne; utwory zdają się napisane jakby jednym rzutem pióra w chwili artystycznego natchnienia. Nie jesteśmy świadkami stopniowego powstawania wierszy, ich ciągłego cyzelowania i udoskonalania. Warto zauważyć, że pismo Jakubowskiego jest pochylone w prawo, co – jak pisał Jean Charles Gille – zwykle można odnieść do ludzi wrażliwych i namiętnych⁹. Część wierszy wznosi się w sposób wklęsły ku górze, co według badacza stanowi oznakę niepokoju¹⁰.

O roboczym charakterze tej części zespołu świadczą nie tylko przekreślenia, mniej staranne pismo, bezkształtne plamy atramentu, ale także widoczna na ostatniej stronie wytrzymała kaligrafia słowa „Madame” (szczególnie pierwszej litery), która zapewne służyła celom prywatnym (może korespondencji lub dedykacji jednego z tomików autora?), co wskazuje na chęć zrobienia jak najlepszego wrażenia i adaptacji w nowym środowisku. Rękopis składa się z 4-stronicowego arkusza formatu A4, pokrytego równoległymi liniami poziomymi w stosunku do pisma. Zachowane ślady zagięć pokazują, że manuskrypt był złożony na pół, nie posiada on widocznych znaków wodnych. Ostatnia karta w prawym dolnym rogu została uszkodzona poprzez wyszarpięcie niewielkiego fragmentu arkusza. Z jednej strony rękopisu ubytek ingeruje w znaną wersję wiersza *Do...*, gdzie pojawiało się słowo „kochana” w odniesieniu do ojczyzny (w autografie tego wyrazu brakuje), natomiast na odwrocie karty wokół naderwanego miejsca można zauważyć fragment rysunku niewielkiej, ozdobnej ramki. Widocznym powyżej czarnym kleksom atramentu towarzyszą brązowe, wyblakłe plamy. Niektóre z nich ewidentnie powstały po napisaniu tekstu, ponieważ rozmazały pojedyncze litery. Pod ostatnim utworem (także z prawej strony) zamieszczono skromniejszy i mniej fantazyjny podpis autora (w porównaniu z pierwszym rękopisem).

---

9 Jean Charles Gille, „Studium grafologiczne pisma Adama Mickiewicza”, w: *Blok-Notes Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza* (Warszawa: Drukarnia im. Rewolucji Październikowej w Warszawie, 1978), 76.

10 *Ibidem*.

Co istotne, utwory obecne w tej części zespołu noszą ślady numeracji i odsyłaczy (wszystkie zapisane ołówkiem), które wskazują, że omawiany arkusz stanowił pierwotnie część większej całości. W prawym górnym rogu pierwszej strony zapisano liczbę 49 (na tej karcie znajduje się wiersz pt. *Wspomnienie i Nadzieja*; przy tytule pozostawiono adnotację: „vide 35”). Na odwrocie tej karty, w lewym górnym rogu umieszczono liczbę 50 – na tej stronie zapisano wiersz pt. *Przeszłość* (przy tytule zapisano skrót „v. 34”) oraz tłumaczenie fragmentu *Paula Clifforda*. Sąsiednia strona nosi już numer 55 – znajduje się na niej nieopatrzone tytułem liryk podpisany inicjałami „Cm.” (rozpoznany jako fragment *Indianki*) oraz początek utworu pt. *Do...*, którego dalsza część została dopisana na odwrocie karty oznaczonej numerem 56. Przerwa w numeracji sąsiednich stron rękopisu zapewne wynika z tego, że między stronami 50 i 55 musiał znajdować się analogiczny arkusz złożony z 2 kart (4 stron) o numerach: 51, 52, 53, 54, wyrwany z tego samego zeszytu. Co się stało z resztą zapisków syna Malczewskiego? Czy to właśnie z tego źródła korzystał Marcin Rosienkiewicz do opracowania przygotowanej przez siebie edycji *Pism pośmiertnych* Jakubowskiego? Wydaje się to mało prawdopodobne. Po pierwsze, układ rękopiśmiennych wierszy młodego poety nie pokrywa się z liczebnym oznakowaniem utworów z wydania poezji zredagowanego przez Rosienkiewicza¹¹. Po drugie, autografy wierszy Jakubowskiego różnią się od tych, które przygotował do druku jego przyjaciel, co może wskazywać na to, że albo znaleziony w Filadelfii rękopis pokazuje wczesne stadium pracy Jakubowskiego nad jego lirykami, albo Rosienkiewicz przyjął na siebie rolę korektora dzieł młodego poety, wprowadzając zmiany dotyczące semantyki, interpunkcji, rozczłonkowania składniowego i fonetyki tekstu. Kolejną zagadką pozostaje kwestia, czy Jakubowski sam przekazał dr. Sprague’owi materiały ze swojego szkicownika, czy też już po jego śmierci duchowny postarał się o te materiały na pamiątkę genialnego (co sam podkreślał) i tragicznie zmarłego młodzieńca. Nie można zapominać, że poza Marcinem Rosienkiewiczem w posiadaniu rękopisów poety pozostawał także Numa Łepkowski¹².

11 Edycja *Pism pośmiertnych* Jakubowskiego przechowywana w Bibliotece Polskiej w Paryżu pokazuje, że Rosienkiewicz wiersz *Przeszłość* noszący nr 10 umieścił na stronie 28, natomiast *Wspomnienie i Nadzieja* – na stronie 29, opatrując go liczbą XI, zaś wiersz *Do...* – na stronach 36–37 pod numerem XXVII.

12 Hieronim Kunaszowski stwierdzał, że Jakubowski „miał wiele udatnych poezji, znajdujących w ręku Numa Łepkowskiego w Nowym Jorku”: Hieronim Kunaszowski, *Życiorysy uczestników Powstania Listopadowego: zebrane na pamiątkę obchodu jubileuszowego pięćdziesięcioletniej rocznicy tego powstania* (Lwów: Wydawnictwo Komitetu jubileuszowego we Lwowie, 1880), 87. Łepkowski, urodzony ok. 1805 roku, pochodził z Podola, podobnie jak Jakubowski, i razem z nim znalazł się w transporcie

Niezależnie od tego, jak długi był wątek przygód materialnych pamiętek po Jakubowskim, zanim trafiły one do Filadelfii, znalezione rękopisy pokazują osobowość twórczą Jakubowskiego w nowym oświeceniu, dostarczają nieznanych wcześniej informacji o jego wrażliwości i zainteresowaniach lekturowych, a także pozwalają zweryfikować niektóre zachowane do naszych czasów podania o młodym poecie, którym do tej pory mogliśmy tylko wierzyć na słowo.

Genialna pamięć i „książki zbójckie”

Sprague pisał, że Jakubowski, tłumacząc utwory do *The Remembrances of a Polish Exile*, „prócz swej własnej pamięci i myśli nie miał żadnych źródeł”. W pierwszej polskiej edycji tego dzieła badacze wskazywali na różnice między translacjami młodego poety i oryginałami, podkreślając, że „Jakubowski zapewne cytował z pamięci”. Tezę tę zdaje się potwierdzać także odnaleziony rękopis. Zawiera on bowiem zapisane w języku polskim dwie pierwsze strofy wiersza Juliana Korsaka pt. *Dziewczyna* z niewielkimi zmianami w stosunku do pierwotnej wersji, zupełnie jakby był on odtwarzany przez młodego poetę z pamięci¹³. Nie koloryzował

---

do Stanów Zjednoczonych, później pracował jako nauczyciel muzyki w Nowym Jorku. Por. Adam Cedro, „Numa Łepkowski i historia nieznanego dedykacji Norwida”, *Studia Norwidiana* 29 (2011).

- 13 Warto zauważyć, że sama pamięć spełnia istotną rolę w *The Remembrances of a Polish Exile*. Jak zauważyli Jarosław Ławski i Piotr Oczko, tytuł dzieła można by również przetłumaczyć jako *Z pamięci polskiego wygnańca*, co oddaje wspomnieniowy charakter książki oraz proces jej narodzin (s. 22). Wspomnienia zostały przyrównane przez Jakubowskiego do drogocennego skarbu (jedynego skarbu wygnańca na obcej ziemi), ukazane jako sposób ocalenia swojej tożsamości z katastrofy narodowej, co zresztą mieści się w specyfice „pamięciowego zwrotu” polskiej kultury romantycznej, która – jak stwierdził Grzegorz Marzec – „zdaje się nieomal zainfekowana ideą upamiętniania” (Grzegorz Marzec, „Romantyczne metafory pamięci”, *Wiek XIX. Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza VIII* (2015), 180). Podczas gdy aktowi przywoływania wspomnień często towarzyszył żalobny, posępny nastrój, *The Remembrances* mówi wręcz o traumie, niemożności pełnego powrotu do minionego czasu i słownej ekspresji tego, co się wydarzyło. Jakubowski wydobywa – używając jego określenia – wspomnienia z popiołów, wpisujących się w sferę obrazowania wanitatywnego, noszącą piętno śmierci, oraz ożywia je siłą uczucia na kartach swojego dzieła. Podobne obrazowanie możemy zaobserwować we wpisie sztambuchowym Hieronima Feldmanowskiego, gdzie pamiętki ukazane jako „prochy uczuć”, „zwiędłych kwiatków szczątki” za sprawą serca zyskują najpiękniejsze barwy (Hieronim Feldmanowski, „W pamiętniku”, w: Andrzej Biernacki, *Sztambuch romantyczny* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1994), 350). Do florystycznej topiki charakterystycznej dla antologijnego splatania wieńca nawiązuje także Jakubowski w *The Remembrances*. Natomiast William Buell Sprague w swojej przedmowie do tego dzieła formułuje postulat pamiętania

zatem Rosienkiewicz, gdy podkreślał w *Wiadomości biograficznej*: „Przyrodzenie obdarzyło Jakubowskiego nadzwyczajną pamięcią”. Poniżej zestawiono oba utwory w tabeli:

Juliusz Korsak, <i>Dziewczyna</i>	Rękopis A.A. Jakubowskiego
Wciąż śmiejące się lica, Oczy jej nie palące, Nie, ogniste jak słońce, Świecą blaskiem księżycy. Jakże piękna dziewczyna! Gdy rozmawia z młodzieńcem, Co ją kocha, szaleje; Twarz zakwita rumieńcem, Wzdycha, czasem tzy leje, Jakże czuła dziewczyna!	Wciąż śmijące się lica Oczy jej nie palące Nie świecące jak słońce Świecą blaskiem księżycy Jaka ładna dziewczyna! Gdy rozmawia z młodzieńcem Co ją kocha, szaleje Twarz zakwita rumieńcem Wzdycha czasem tzy leie Jaka czuła dziewczyna

W omawianym rękopisie fragment ten nie został opatrzony tytułem, natomiast w *The Remembrances* znalazło się pełne tłumaczenie tego wiersza w języku angielskim, które zostało uzupełnione informacjami o autorze i tytule dzieła. Warto przypomnieć, że w latach 30. XIX wieku twórczość Korsaka, pomniejszego przedstawiciela szkoły litewskiej i członka „Kastali”, cieszyła się sporą popularnością, czego dowodzą kolejne wznowienia jego *Poezji* z 1830 roku¹⁴. Podobnie w dziełach Jakubowskiego można zaobserwować różnorodność gatunkową, a także zainteresowanie sztuką przekładu – choć w mniejszym stopniu¹⁵.

Rękopis przynosi także nowe informacje o inspiracjach literackich młodego poety, do których obok Mickiewicza, Malczewskiego, Byrona, Szekspira, Lamartine’a możemy teraz także dodać sir Edwarda Bulwer-Lyttona. Jak się okazuje, Jakubowski sięgał także po twórczość niezwykle wszechstronnego angielskiego powieściopisarza, którego reputacja nadal mierzy się z podobnymi kontrowersjami jak wtedy, gdy żył¹⁶. Jak stwierdza Rebecca Edwards Newman, w latach 30. XIX wieku żaden

o historii Polaków, których ofierze częściowo zawdzięczają Amerykanie swoją „narodową wolność” (s. 63).

14 Meandry wielopostaciowej poezji Juliana Korsaka opisuje Bogusław Dopart. Por. Bogusław Dopart, *Polski romantyzm i wiek XIX. Zarysy, rekoncesanse* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2013).

15 Julian Korsak celował w tłumaczeniach dzieł m.in. Byrona, Szekspira oraz Dantego, przygotowując pierwszy w Polsce pełen przekład *Boskiej komedii*.

16 Rebecca Edwards Newman, „Genre, Criticism, and the Early Victorian Novel”, w: *The Oxford Handbook of the Victorian Novel*, ed. Lisa Rodensky (Oxford: Oxford University Press, 2013), 77.

powieściopisarz nie wzbudzał takich skrajności we współczesnej krytyce jak Bulwer, nazywany głównym eksperymentatorem, a także teoretykiem w rzemiośle beletrystycznym, którego idee były w ciągłym obiegu w latach jego aktywności pisarskiej¹⁷.

Zapiski rękopiśmienne zawierają nieuwzględniony przez Marcina Rosienkiewicza (zapewne mu nieznanym) przekład piosenki *The Wish* zamieszczonej w 11. rozdziale *Paula Clifforda*¹⁸ autorstwa Edwarda Bulwer-Lyttona – w rękopisie część tę zatytułowano *Z Bulwera (Paul Clifford)*.

A.A. Jakubowski, <i>Z Bulwera (Paul Clifford)</i>	E. Bulwer-Lytton, <i>The Wish</i> , [w:] <i>Paul Clifford</i>
W milczeniu leży dolina Gwiazda błyszczy w wysokości Zdaje się rumienić zaczyna Jak przyjaźń w tchnieniu miłości	<i>As sleeps the dreaming Eve below, Its holiest star keeps ward above, And yonder wave begins to glow, Like friendship bright'ning into Love!</i>
Ach gdybys ty tu była tem strumieniem A koło ciebie igrał ptaków rój Ach gdybym ja był gwiazdą co promieniem Patrzy w dół na obraz swoy. –	<i>Ah, would thy bosom were that stream, Ne'er wooed save by the virgin air!— Ah, would that I were that star, whose beam Looks down and finds its image there!</i>

Z jednej strony utwór prezentuje typową dla sentymentalizmu scenery i rekwizyty *locus amoenus* (sielska dolina pod rozgwieżdżonym niebem, gdzie przepływa strumień i igrają ptaki), a także odnosi się do głównych wartości w hierarchii aksjologicznej tego nurtu estetyczno-literackiego: miłości i przyjaźni. Z drugiej strony – astralna metaforyka jest znamieną dla twórczości Jakubowskiego, a samo pragnienie bycia gwiazdą stwarza wiele możliwości interpretacji. Zdobycie oka kosmicznego w „ramach swojej cielesności”, uzyskania „wszechjedni” w akcie poznania budzi skojarzenia z Mickiewiczowskim *Wysłuchać się w szum wód głuchy*¹⁹. Sytuowanie „ja” lirycznego w sferze gwiazd może wiązać się z pragnieniem bycia częścią harmonii uniwersum, w którym już

17 *Ibidem*.

18 Piosenkę tę zaśpiewał przy akompaniamencie klawesynu tytułowy bohater powieści na prośbę żony pastora, którego wcześniej uratował z rąk zbójców (!). W pierwszej kolejności zaintonował balladę Robin Hooda, a później *The Wish*, gdy p. Sloperton zażyczyła sobie usłyszeć utwór bardziej wyrafinowany i nowoczesny, jednym słowem: sentymentalny.

19 Ostatni wers utworu brzmi: „Ich okiem niewzruszonym jak gwiazda...”. Por. Marian Maciejewski, „Rozeznać myśl wód...: (głosy do liryki lozańskiej)”, *Pamiętnik Literacki* 55/3 (1964), 41; Leszek Zwierzyński, *Wyobraźnia akwaticzna Mickiewicza*, (Kraków-Tyniec: Wydawnictwo Benedyktynów, 2019), 192.

starożytni myśliciele dostrzegali ład, proporcje i regularność²⁰. Parafrazując Bachelarda, można by powiedzieć, że w gwiazdach, niczym diamentach nieba, dusza dostrzega odbłask doskonałości, do której dąży²¹. Warto wspomnieć tutaj o poezji natury i teorii odbicia, opisanymi przez Maurycego Mochnackiego, który twierdził, że odbijanie się przedmiotów w naturze („roznoszenie się na dwoje”) można „uważać jako słabą i niejako instynktową dążność natury do refleksji”²². W obrazie poetyckim wykreowanym przez Jakubowskiego naznaczonym pragnieniem patrzenia we własne odbicie uwidaczniają się nie tyle narcystyczne konotacje, ile charakterystyczny dla twórczości Malczewskiego i jego syna model jaźni wyobcowanej i zamkniętej w sobie, postrzegającej tylko własne projekcje.

Nie można też zapominać, że gwieździsta metaforyka w twórczości Jakubowskiego wiąże się często ze sferą śmierci. Część wierszy poety takich jak *Gwiazdka i ja*²³, *Do J.B.*²⁴, *Dwie gwiazdki*²⁵ bezpośrednio łączy „wprzęgnięcie się” do gwieźdznej „jazdy” ze sferą transgresji i perspektywą śmierci, w czym – jak się wydaje – pobrzmiewa echo platońskiej filozofii²⁶. Kreacje poetyckie Jakubowskiego zwykle pokazują gwiazdy prze-

20 Por. Alicja Dąbrowska, „Wyobrażenia astralno-lunarna w liryce Adama Asnyka”, w: *Przestrzeń w kulturze współczesnej*, t. 5 (Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2019).

21 Gaston Bachelard, *Wyobrażenia poetycka. Wybór pism*, Warszawa 1975, s. 280.

22 Maurycy Mochnacki, *Rozprawy literackie*, oprac. Mirosław Strzyżewski (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2004), 201. Do tego tematu odwoływał się Leszek Zwierzyński. Por. Zwierzyński, *Wyobrażenia akwaticzna Mickiewicza*, 186–187.

23 W utworze tym padają słowa:

*Luba gwiazdka, co wieczór myślą gonięć ciebie
I co wieczór w twe lica zatapiam me oko,
I Ty zszylasz twój promień do duszy, głęboko,
Czemuż ja tu, na ziemi, a ty tam, na niebie?*

*Jakby to lubo było po świata pogrzebie
Wzbić się na twoje kraśne, błękitne siedlisko
I dusze, ognie nasze, w jedno zlac ognisko!
Ach! Ja jeszcze na ziemi, a ty lśniesz na niebie*

24 W wierszu tym także występuje znamienna astralna metaforyka:

*Gwiazdzistą myślą sięgnęłam do gwiazdy,
Może się jutro wprzęgnę do jej jazdy,
Spojrzę na ciebie już z innego świata*

25 Jakubowski w tym utworze zawarł obraz matki rozpaczającej po śmierci syna. Wylane lzy po jej śmierci zamieniają się w gwiazdy, które oświetlają drogę wygnańcowi.

26 W *Timajosie* możemy przeczytać, że Bóg każdą duszę przydzielił jednej gwieździe, a po śmierci ten, który dobrze przeżył dany mu czas, powróci z powrotem do swojej gwiazdy.

szłości, gwiazdy nadziei, które bezpowrotnie gasną, okrywając wszystko mrokiem rezygnacji, zwątpienia i znużenia życiem, w którym nic nie daje trwałej radości.

Piosenka, w której do głosu doszła interesująca Jakubowskiego astralna metaforyka, jak już wspomniano, pochodzi z *Paula Clifforda*, piątej powieści Bulwer-Lyttona nazwanej przez „Fraser Magazine” „modną powieścią” („fashionable novel”). Doczekała się ona wielu wydań w latach 30. i 40. XIX wieku. Od 1982 roku jej wątpliwą sławę ugruntowała idea Bulwer-Lytton Fiction Contest, konkursu, któremu patronuje zdanie otwierające *Paula Clifforda*: „It was a dark and stormy night” („była ciemna i burzliwa noc”). Jego uczestnicy, zainspirowani incipitem Bulwera, mają za zadanie stworzyć „okropne zdanie otwierające najgorszą, nigdy nie napisaną powieść”²⁷. Choć Bulwerowi zawdzięczamy wprowadzenie do frazeologii określeń o pogoni za wszechmocnym dolarem²⁸ oraz przekonujących, że „pióro silniejsze jest od miecza”²⁹, to właśnie pierwsze zdanie *Paula Clifforda* „należy do najczęściej parodiowanych incypitów w literaturze anglojęzycznej”³⁰.

Warto zauważyć, że współcześni badacze dostrzegają opór tej powieści wobec jakiegokolwiek zestawu ogólnych konwencji, swoistą antycypację heteroglosji w powieściowej formie wedle teorii Michała Bachtina³¹. Jakubowskiego nie interesowały satyra polityczna, zaangażowanie społeczne, dzięki któremu lord Lytton zdobył powodzenie także w Polsce³², dywagacje na temat systemu więziennictwa i stanu prawa. Z wielu warstw genologicznych obecnych w dziele Bulwera uwagę syna Malczewskiego przykuła forma liryczna. To ciekawe, że wybrał on opowieść o młodzińcu zmagającym się z ciężarem tajemnicy własnego pochodzenia, która także towarzyszyła Jakubowskiemu. Podkreślmy, że nie są to jedyne paralele. Choć autor *The Remembrances of a Polish Exiles* nie należał

27 <https://www.bulwer-lytton.com/> (dostęp: 15.01.2023).

28 Por. *The Coming Race*. W 2018 roku ukazało się polskie tłumaczenie tej powieści pt. *Nadchodząca rasa* wykonane przez Katarzynę Koćmę w Wydawnictwie IX.

29 Jakub Czernik, *Między indywidualizmem a kolektywizmem. Jednostka i zbiorowość w literaturze romantycznej. Studium z historii idei* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego), 282.

30 Agnieszka Izdebska, „Literatura prze-słuchana przez owce, czyli o pożytkach z lektury”, w: *Literatura prze-pisana II. Od zapomnianych teorii do kryminału* (Łódź: Uniwersytet Łódzki, 2016), 209.

31 Z kolei badacze tacy jak Edwin W. Bowen łączą utwór z powieścią tendencyjną (*the purpose novel, Tendenzstücke*). Por. Edwin W. Bowen, „Bulwer-Lytton Forty Years After”, *The Sewanee Review*, vol. 26, no. 1 (1918), 99.

32 Przemysław Mroczkowski, *Historia literatury angielskiej. Zarys* (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986), 426.

do rozbójników tak jak tytułowy bohater, był także wyjęty spod prawa, schwytyany przez władze austriackie przebywał w więzieniu, a ostatnim etapem jego biografii była podróż do Ameryki, gdzie Paul Clifford ucieka przed wymiarem kary. Stany Zjednoczone zostały ukazane w powieści jako miejsce wolności słowa, gdzie niczyje poglądy nie są prześladowane, a także jako symboliczna przestrzeń powtórných narodzin, nowego początku, w którym można być najlepszą wersją samego siebie³³ dzięki etosowi pracy zgodnie z modelem *self-made mana*.

Lord Lytton był niezwykle płodnym pisarzem³⁴, pozostawił po sobie szczególnie wiele powieści. W przedmowie do *Paula Clifforda* z 1830 roku podkreślał on korzyści płynące z uprawiania tej właśnie formy i dowodził jej prymatu nad innymi gatunkami³⁵. Niewykluczone, że uwagi te także w pewnym stopniu zainspirowały Jakubowskiego do napisania *Majora Aleksandra*. Jednocześnie prefacja ta jest także świadectwem młodzieńczej miłości autora do liryki, w którego dorobku można odnaleźć liczne przykłady poezji epickiej, satyrycznej, a także przekładów poetyckich³⁶. W małe formy poetyckie obfituje także *Paul Clifford* i to właśnie jedna z nich, mająca sentymentalny rodowód i pojawiająca się w kluczowym momencie pierwszego spotkania tytułowego bohatera z miłością jego życia, ujęła Jakubowskiego, który postanowił ją przetłumaczyć.

Głos autora

Odnaleziony rękopis nie tylko ukazuje dobre rozeznanie Jakubowskiego w świecie literackim oraz żywe zainteresowanie nowościami wydawniczymi, ale pozwala także usytuować znane już utwory poety w nowej perspektywie badawczej oraz odzyskać utracony sens wierszy zagubionych lub przepisywanych obcą ręką. W edycji *Pism pośmiertnych* Jakubowskiego, która stała się podstawą wydania jego *Poezji* w 1973 roku w utworze zatytułowanym *Do...*, ukazującą charakterystyczną dla

33 Clifford w Stanach Zjednoczonych staje się prawym obywatelem, otaczanym powszechnym szacunkiem, który pokonuje wszystkie przeciwności losu i pozostaje wrażliwy na los innych.

34 George Sampson uważał, że Bulwer mógłby zajmować pocześniejsze miejsce w historii literatury angielskiej, gdyby nie zgubiła go owa „fatalna łatwość pisania” i potrafiłby „bardziej skoncentrować swój talent”: George Sampson, *Historia literatury angielskiej w zarysie. Podręcznik* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967), 878.

35 Jak podkreślał w przedmowie: „I beg you to believe that I write novels, not because I cannot write any thing else, but because novels are the best possible things to be written”.

36 Por. Sampson, *Historia literatury*, 878.

polskiego romantyzmu personifikację ojczyzny i hiperbolizację miłości do niej, pojawiają się tautologiczna formuła „To moja luba – to moja kochanka” oraz sformułowanie „Ja – ona: razem swą istność zlewamy”, w którym pobrzmiwa echo słynnych słów Konrada: „Ja i ojczyzna to jedno”. Filadelfijski autograf wzbogaca romantyczny indywidualizm poczuciem narodowej wspólnoty, notując istotną zmianę: „To moja luba – to wspólna kochanka / My – ona razem swą istność zlewamy”. Zaimek osobowy „ja” zamienia się w „my” inkluzywne, „my” włączające, ukazujące kraj rodzinny w kategoriach dobra wspólnego, obwarowanego powinnościami etycznymi kodeksu patriotycznego, a także jako „syntezę naczelnych wartości”³⁷. Jerzy Bartmiński, omawiając relację podmiotowo-przedmiotową łączącą człowieka z jego ojczyzną, podkreślał, że jest ona modelowana właśnie za pomocą zaimków „nasza” i „moja”, co odpowiada pojęciom ojczyzny publicznej i prywatnej³⁸. Więż z ojczyzną – utraconą przez zabory i oddalenie wygnania – jest ukazywana przez Jakubowskiego jako najsilniejsza oraz sytuowana w sferze *sacrum* nie tylko dla podmiotu wiersza (w jego znanej dotychczas wersji), ale dla całej patriotycznej wspólnoty³⁹, co pokazuje zapis w rękopisie. Poniżej zestawiamy fragmenty ze wspomnianych źródeł, pokazujących tę różnicę:

<i>Do...</i> , August Antoni Jakubowski, <i>Poezje</i> , Kraków 1973	<i>Do...</i> , Autograf Jakubowskiego
A nawet róża do hełmu przypięta, Więcej powabu ma dla serca mego, A nawet piosnka z miłości poczęta, Ale wpleciona w ton marszu polskiego – Już wtenczas w wyższym dla mnie brzmi zakresie, Serce zapali, duszę rozpromieni Jak głos aniołów, serafinów pieni, Drugie niebios a w niebios a przeniesie.	A nawet róża do hełmu przypięta Więcej powabu ma dla serca mego A nawet piosnka z miłości poczęta Ale wpleciona w ton marszu polskiego Już wtenczas w wyższym brzmi ona zakresie Serce rozpali duszę rozpromieni Jak głos Aniołów – Serafinów pieni Drugie niebios a w niebios a przeniesie. –

37 Por. Jerzy Bartmiński, „Polskie rozumienie ojczyzny i jego warianty”, w: *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich* (Lublin: IeS-W, 1993), 21.

38 Bartmiński, „Polskie rozumienie ojczyzny”, 33.

39 Warto w tym kontekście przypomnieć słowa Karola Libelta z jego znanej rozprawy pt. *O miłości ojczyzny*: „My Polacy słynni jesteśmy pomiędzy narodami, żeśmy kraj nasz pokochali nad wszystko”. Karol Libelt, *O miłości ojczyzny* (Lwów–Złoczów: Księgarnia Wilhelma Zukerkandla, 1909), 3.

Rękopis znaleziony w Filadelfii, czyli o autografach Augusta Antoniego Jakubowskiego...

Jako że do tej pory dysponowaliśmy jedynie odpisami utworów Jakubowskiego wykonanymi przez Rosienkiewicza, które stały się podstawą jedyne go dotychczas wydania poezji syna Malczewskiego, warto bliżej przyjrzeć się różnicom pomiędzy tymi dwoma źródłami w szerszej perspektywie:

Tytuł utworu, lokalizacja fragmentu wiersza	Autograf Jakubowskiego	Edycja wierszy Jakubowskiego przygotowana przez Rosienkiewicza
<i>Wspomnienie i Nadzieja</i> 2. strofa, wers 1.	ruinom serca	ruinom szczęścia
<i>Wspomnienie i Nadzieja</i> 2. strofa, wers 2.	Na stepach mojej duszy	Na stepach serca mego
<i>Wspomnienie i Nadzieja</i> 3. strofa, wers 3.	Jako pająk przyczepiam	Jak pająk się przyczepiam
<i>Wspomnienie i Nadzieja</i> 4. strofa, wers 1.	Na przemian	Naprzemian
<i>Przeszłość</i> 1. strofa, wers 2.	I na coż się nam przyda niedołężne ciało	I na coż nam się przyda niedołężne ciało?
<i>Przeszłość</i> 1. strofa, wers 4.	I myśli zmysł duszy	I myśli – zmysł duszy
<i>Przeszłość</i> 2. strofa, wers 1.	fali jęk	fali ryk
<i>Przeszłość</i> 2. strofa, wers 2.	Oko nie dojdzie rysów z zamorskiego świata	Oko nie dojrzy rysów zamorskiego świata,
<i>Przeszłość</i> 2. strofa, wers 3.	Tylko myśl Archanioła	Myśl tylko archanioła
<i>Przeszłość</i> 2. strofa, wers 4.	Tylko mysl ma nasz język i oczy i uszy	Myśl tylko ma nasz język, i oczy, i uszy
<i>Przeszłość</i> 3. strofa, wers 1.	fiatek	fijotek
<i>Przeszłość</i> 3. strofa, wers 3.	Ach jakże pięknie myśli mój kwiatek kochany	Ach, jakże pięknie myśli mój kwiatek kochany!
<i>Przeszłość</i> 4. strofa, wers 3.	poł świata	pół-swiata
<i>Do...</i> , wers 2.	chcesz przebić duszę – chcesz wzlecić do serca	chcesz przebić duszę, chcesz wlecić do serca
<i>Do...</i> , wers 8.	Próżno ci uśmiech lica rozanieli	Próżno ci uśmiech usta rozaniela
<i>Do...</i> , wers 12.	Jesteś Niebianka – ja śmiertelnik słaby	Jesteś niebianka? ja śmiertelnik słaby
<i>Do...</i> , wers 13.	Niegodny ciebie – jeśliś ty ziemianka	Niegodny ciebie – jesteś ty ziemianka?

Tytuł utworu, lokalizacja fragmentu wiersza	Autograf Jakubowskiego	Edycja wierszy Jakubowskiego przygotowana przez Rosienkiewicza
Do..., wers 20.	To moja luba – to wspólna kochanka	To moja luba – to moja kochanka
Do..., wers 21.	My – ona	Ja – ona ⁴⁰
Do..., wers 24.	Ktorego nie dałbym za zadne kwiaty	Którego nie dam za najświeższe kwiaty
Do..., wersy 25.–27.	Znikome dary – znikomej ziemianki Bo coż mi znaczą te róże – bławaty Ten niezabudka kwiatek zwiędły marny	Znikome dary, znikomej ziemianki – Bo coż mi znaczą te róże, bławaty, Ten niezabudka kwiatek zwiędły, marny?
Do..., wers 33.	Już wtenczas w wyższym brzmi ona zakresie	Już wtenczas w wyższym dla mnie brzmi zakresie,

Najwięcej różnic między rękopisem Jakubowskiego a odpisem Rosienkiewicza dotyczy interpunkcji. Ze względu na ich pokazną liczbę nie zostały one w całości uwzględnione w tabeli⁴¹, ale w aneksie na końcu artykułu. Analiza manuskryptu syna Malczewskiego pokazuje praktycznie zupełny brak przecinków – pozostałe znaki interpunkcyjne także należą do rzadkości. Jeśli zatem Rosienkiewicz nie korzystał z innej wersji utworów, rozmieszczenie znaków przestankowych stało się dla niego swoistym narzędziem interpretacji utworów, zaakcentowania pytań retorycznych i eksklamacji. Czy dlatego właśnie nauczyciel krzemieniecki narzekał w napisanej przez siebie wiadomości biograficznej o Jakubowskim: „Winiem jednak powiedzieć, że je [poezje] zostawił zupełnie w stanie niepoprawności i gdyby go śmierć przedwcześnie nie zabrała, pewnie by ich, takimi jakie są, nie ogłosił. Pozostałe po nim rękopisma przekonywują, że na nich drugiej ręki nie położył”⁴²? Istotnie,

40 Analiza porównawcza rękopisu Jakubowskiego i autografu *Pism pośmiertnych* z Biblioteki Polskiej w Paryżu pokazuje, że w wersji 21. utworu Rosienkiewicz najpierw zapisał słowo „My” – tak jak w autografie syna Malczewskiego – po czym przekreślił wyraz, notując: „Ja – ona”. Zaobserwowane zjawisko jest jednak zbyt odosobnione, pojedyncze, by na tej podstawie wyprowadzić ogólny wniosek, że Rosienkiewicz korzystał do opracowania *Pism pośmiertnych* właśnie z rękopisu przechowywanego w Historical Society of Pennsylvania.

41 Przykłady w tabeli ograniczono do najbardziej reprezentatywnych i najistotniejszych przykładów zmian w obu wersjach utworów, aby dać czytelnikowi wyobrażenie o ich charakterze.

42 Rosienkiewicz, „Wiadomość biograficzna”, 68.

w porównaniu z pierwszym rękopisem widać tu większy pośpiech i mniejsze skupienie na formie tekstu, jego zewnętrznym wyglądem.

Porównując różnice w zapisie wierszy w rękopisie Jakubowskiego i Rosienkiewicza, można zaobserwować także przypadki inwersji poszczególnych jednostek semantycznych, inny zapis fonetyczny wybranych wyrazów, różnice w stosowaniu pisowni łącznej oraz dużych i małych liter, jak również w użyciu odmiennych form gramatycznych i leksemów, które niosą ze sobą określone walory stylistyczne albo wręcz zmieniają sens wypowiedzi. Poza omówionym w tym aspekcie wierszem *Do...* szczególną uwagę zwraca utwór *Wspomnienie i Nadzieja*. W edycji *Pism pośmiertnych* w opracowaniu Rosienkiewicza występuje zapis: „Kiedy ruinom szczęścia rozpacz grozi zgubą”, natomiast Jakubowski pisze o ruinach serca, co sprawia bardziej przejmujące wrażenie i wpisuje się w poetycką dykcję młodzieńca, który przyrównywał w innych utworach serce do kamienia z cmentarza (*Dumanie IV*). W kolejnym wersie tego samego wiersza padają słowa (według ujęcia Rosienkiewicza): „Na stepach serca mego wichry zaszaleją”, z kolei w rękopisie Jakubowskiego fragment ten brzmi: „Na stepach mojej duszy wichry zaszaleją”, co także ma swoje odzwierciedlenie w znanej liryce poety, gdzie obrazowaniu pejzażu wewnętrznego duszy często towarzyszyły gwałtowne zjawiska atmosferyczne, takie jak burza z piorunami czy czarne chmury, nazywane *expressis verbis* „zwierciadłem” duszy (*Burza, Tułacz*). Jarosław Ławski, omawiając wiersze poety, podkreślał, że w kreowanym przez niego obrazie człowieka dominuje esencja, którą tworzy w pierwszej kolejności właśnie dusza⁴³.

Niewykluczone, że odnalezione autografy ukazują wczesny etap pracy Jakubowskiego nad swoimi utworami. Rękopis zawiera 7-wersowy wiersz nieopatrzonego tytułem (ale podpisany enigmatycznymi inicjałami: „Cm”), który okazuje się fragmentem zamykającym utwór *Indianka*, opublikowanym przez Rosienkiewicza w postaci dłuższej, rozbudowanej rozmowy lirycznej, którą w zasadzie można nazwać nowoczesną opowieścią „ja” lirycznego wychodzącego naprzeciw Innemu, respektującego jego odmienność i podmiotowość⁴⁴.

43 Jarosław Ławski, „W romantycznym *mroku gwiazd*. Wyobrażenia katastroficzne Augusta Antoniego Jakubowskiego”, w: *Poezja i astronomia*, red. Bogdan Burdziej, Grażyna Halkiewicz-Sojak (Toruń: Wydawnictwo Mikołaja Kopernika, 2006), 317.

44 W podobnych kategoriach Jacek Brzozowski określał podmiotowe strategie Adama Mickiewicza. Por. Jacek Brzozowski, „Uwagi o zasadniczych Mickiewiczowskich strategiach podmiotowych”, w: *Strategie „ja” (po)romantycznego w poezji polskiej XIX-XXI wieku* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2017), 42–43.

Choć odnalezione rękopisy nie zawierają wielu utworów Jakubowskiego, stanowią one reprezentatywny przykład jego wszechstronnych umiejętności pisarskich i poetyckiej dykcji. Wśród nich znajdziemy utwory „zakryślane czarną farbą”, jakby to ujął Antoni Malczewski (jego syn mówi wyraźnie: „U mnie nie róża – u mnie kolor czarny”), wiersze pełne smutku, tęsknoty i bólu istnienia, które oddają trudy wygnania, oddalenia od ojczyzny i poświęcenia dla niej wszystkiego, a także dokumentują ów „mroczny moment”, w którym obsesyjnie powraca się do przeszłości „w poszukiwaniu duchowej strawy”⁴⁵. Podmiot liryczny występuje w zapisanych utworach w roli czulego kochanka, garściami czerpiąc z sentymentalnej rekwizytorni, ale też wypowiada się jak kochanek ojczyzny, który sakralizuje swoje uczucie do niej według modelu „uwewnętrznienia patriotycznego”⁴⁶, pokazującego, że nie ma życia poza ojczyzną. Utwory są rozpięte między romantycznym indywidualizmem a poczuciem wspólnoty. Jakubowski jawi się jako polski patriota, reprezentant swojej grupy etnicznej, ale także jako przedstawiciel uniwersalnych wartości, w nowoczesny sposób wychodząc na spotkanie Innego. Z jednej strony wiersze pokazują nam obraz jaźni niemogącej wyjść poza własne projekcje, a z drugiej do głosu dochodzi wyobraźnia kosmiczna poety, który spleta ze sobą perspektywę mikro- i makrokosmosu. Mimo wszystko podmiot wierszy wyraźnie zdradza poczucie wydziedziczenia, daje wyraz uczuciu, że nigdzie tak naprawdę nie jest u siebie: „Nie mając piędzy ziemi wśród ziemskiej krainy / Jako pałąk przyczepiam do łańcucha zdarzeń” (*Wspomnienie i Nadzieja*)⁴⁷.

Rękopisy Jakubowskiego pokazują nam złożoną, wymykającą się jednoznacznej kategoryzacji osobowość twórczą, ale także wrażliwego młodzieńca, podejmującego wysiłek nawiązania kontaktów i adaptacji w nowym środowisku, starającego się pokazać w towarzystwie od jak najlepszej strony⁴⁸. W tym względzie nie tylko treść – jak przekonywał Rosienkiewicz – ale też sama forma, sposób zapisu słownej ekspresji były dla niego istotne. Z kaligrafowanych liter przebija owa elegancja i „imionnikowa odświętność”, której Czesław Zgorzelski nie widział w badanych

---

45 Jakubowski, *The Remembrances*, 65.

46 Por. Maria Janion, *Reduta. Romantyczna poezja niepodległościowa* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979).

47 Jarosław Ławski podkreśla, że zawarty w tych wersach „światny obraz poetycki” został zainspirowany IV cz. *Dziadów* (w. 882–885), a opracowanie Jakubowskiego jest bardziej filozoficzne i esencjalne. Por. Ławski, „W romantycznym mroku gwiazd”, 331.

48 Zarówno polskie, jak i amerykańskie źródła pokazują, że Jakubowski swoimi manierami i ujmującym „obejściem się w towarzystwie” zyskiwał sympatię otoczenia.

autografach wierszy Mickiewicza⁴⁹. Natomiast na kartach szkicownika mniej interesowała go powierzchowność, a bardziej „zasadzanie poezji na myśli”⁵⁰.

Bogusław Dopart pisał, że „zaginione czy nieodkryte teksty oraz białe plamy faktograficzne stanowią nie tylko tajemniczą, ale i tragiczną Atlantydę naszej kultury”⁵¹. Odnalezienie rękopisów poety, nieznanych dotychczas badaczom literatury ani historykom opisującym dzieje polskiej emigracji do Stanów Zjednoczonych, pozwala w końcu w pełni oddać głos Jakubowskiemu, który dotychczas był znany tylko przez pośredników, oraz zweryfikować niektóre arbitralne sądy na jego temat. Mimo że badacze dostrzegają swoiste fatum ciężące nad rodziną Malczewskich, można odnieść wrażenie, patrząc na recepcję twórczości do niedawna zapomnianego poety, że Norwidowska „Korektorka-Wieczna” w końcu spojrzała na niego łaskawiej.

Aneks

Utworky z rękopisu Augusta Antoniego Jakubowskiego
I. Fragment *Dziewczyny* Juliana Korsaka (odtworzony przez Jakubowskiego prawdopodobnie z pamięci)

W cięż śmijące się lica
Oczy jey nie palące
Nie świecące jak słońce
Świecą blaskiem księżycza
Jaka ładna dziewczyna!

Gdy rozmawia z młodzieńcem
Co ją kocha, szaleie
Twarz zakwita rumiencem
Wzdycha czasem łzy leie
Jaka czuła dziewczyna

---

49 Czesław Zgorzelski, *Wiersze Adama Mickiewicza w podobiznach autografów [1819-1829]. Część pierwsza* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973).

50 Rosienkiewicz, „Wiadomość biograficzna”, 68.

51 Bogusław Dopart, „Między dawnymi i młodszymi laty”. *O dorobku filologiczno-historycznym Profesora Juliana Maślanki*, „Wielogłos”, t. 1, nr 7-8 (2010), 254.

II. Wspomnienie i Nadzieia

Gdy gad tęsknoty serce cwiertuie w cichosci
A tęskna myśl tęskniejsze obudza westchnienia
Wtenczas wzywam wspomnienia i wtenczas wspomnienie
Opromienia me życie gwiazdami przeszłości

Kiedy ruinom serca rozpacz grozi zgubą
Na stepach mojej duszy wichry zaszaleją
Wtenczas wzywam nadziei i wtenczas z nadzieją
Całuiem się serdecznie jak luby z swą lubą

Tak ciągle błędząc w krajach pamiętek i marzeń
Nie mając piędzi ziemi wśród ziemskiej krainy
Jako paiąk przyczepiam do łańcucha zdarzeń

Na przemian to mi świat z swej wypędza dziedziny
To ja wypędzam z duszy świata nawiedziny
I zasiadam na tronie Państwa wyobrażeń. –

III. Przeszłość

Gdy się łańcuch łączący nas z światem rozkruszy
I na coż się nam przyda niedołączne ciało
Wtenczas nam tylko dumać i marzyć przystało
Została tylko dusza i myśli zmysł duszy

Bo ucho Oceanu fali jęk zagłuszy
Oko nie dojdzie rysów z zamorskiego świata
Tylko myśl Archaniola skrzydłami ulata
Tylko myśl ma nasz język i oczy i uszy

Tam na Podolu w trawie fiołek schowany
Poi wonią dolinę – woń iest myślą kwiata
Ach jakże pięknie myśli mój kwiatek kochany
Ach woń iego skromna zagubi się w lesie
Ach myśl iego słaba marca nie przeniesie
I nie zeydzie się z myślą drugiego poł świata.

IV. Z Bulwera (Paul Clifford)

W milczeniu leży dolina
Gwiazda błyszczcy w wysokosci
Zdaye się rumienić zaczyna

Jak przyjazn w tchnieniu miłości

Ach gdybys ty tu była tem strumieniem
A koło ciebie igrał ptaków rój
Ach gdybym ja był gwiazdą co promieniem
Patrzy w doł na obraz swój. –

V. Utwór bez tytułu (fragment *Indianki*)

Całuj, całuj moje lica
A będziesz jako śnieg biała
I iak lilie swe siostrzyce

Chcesz mieć w oczach błyskawice
Wiecznie patrz się w moje oczy
A perłowy blask w nie wskoczy
I będą jak błyskawice. –
Cm. –

VI. *Do...*

Prozno dziewico twym wzrokiem słonecznym
Chcesz przebić duszę – chcesz wzlecić do serca
Słońca promienie nie przejdą mogiły
Choć nad wierzchołkiem iey będą świeciły
Tak wzrok twój mego nie przebiie serca

Jam się uzbroił mieczem obosiecznym
W nim moja tarcza na twoje powaby
Prozno ci uśmiech lica rozanieli
A lza twe oczy w Niebiosa zamienia
Nie chcę uśmiechu – nie chcę ja promienia
Co lecąc z Nieba serca nie ośmiela
Jesteś Niebianka – ja śmiertelnik słaby
Niegodny ciebie – jeśliś ty ziemianka
Toś znów niegodna takiego kochanka
Zołnierz pogarza miłość co lzą zлана
Krew mu lśni wdzięczniey nizli rosa z rana
Gardzę miłością – lecz ieszcze została
Jedyna miłość ktorey siostrą chwała
Ktorey przedmiotem Oyczyzna
To moja luba – to wspolna kochanka
My – ona – razem swą istność zlewamy

Za nią bym poszedł w same piekła bramy
Ona mi poda laurowego wianka
Ktorego nie dałbym za żadne kwiaty
Znikome dary – znikomey ziemianki
Bo coż mi znaczą te róże – bławaty
Ten niezabudka kwiatek zwiedły marny
U mnie nie róża – u mnie kolor czarny
A nawet róża do hełmu przypięta
Więcey powabu ma dla serca mego
A nawet piosnka z miłości poczęta
Ale wpleciona w ton marszu polskiego
Już wtenczas w wyższym brzmi ona zakresie
Serce rozpali duszę rozpromieni
Jak głos Aniołów – Serafinów pieni
Drugie niebiososa w niebiososa przemieni. –

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

- Jakubowski August Antoni, *Jakuheuvsky (?) Polish, A.Ms*, Historical Society of Pennsylvania, Simon Gratz collection. Collection 250B, box 147, folder 87.
Jakubowski August Antoni, *Pisma pośmiertne*, red. Marcin Rosienkiewicz (Paryż: Biblioteka Polska w Paryżu, 1839), rękopis nr 131.

Książki i monografie

- Bachelard Gaston, *Wyobraźnia poetycka. Wybór pism* (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1975).
Bartmiński Jerzy, „Polskie rozumienie ojczyzny i jego warianty”, w: *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich* (Lublin: IES-W, 1993): 23–48.
Białobrzeska Marta, *Antoni Malczewski. Literackie mitologizacje biografii* (Białystok: Wydawnictwo Prymat, 2016).
Biernacki Andrzej, *Sztambuch romantyczny* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1994).
Brzozowski Jacek, „Uwagi o zasadniczych Mickiewiczowskich strategiach podmiotowych”, w: *Strategie „ja” (po)romantycznego w poezji polskiej XIX-XXI wieku* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2017): 29–54.
Bulwer Lytton Edward, *Nadchodząca rasa*, tłum. Katarzyna Koćma (Kraków: Wydawnictwo IX, 2018).
Czernik Jakub, *Między indywidualizmem a kolektywizmem. Jednostka i zbiorowość w literaturze romantycznej. Studium z historii idei* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego).

Rękopis znaleziony w Filadelfii, czyli o autografach Augusta Antoniego Jakubowskiego...

- Jakubowski August Antoni, *The Remembrances of a Polish Exile*. Wydanie polsko-angielskie, przekł., wstęp, red. Jarosław Ławski, Piotr Oczko (Białystok: Wydawnictwo Alter Studio, 2013).
- Edwards Newman Rebecca, „Genre, Criticism, and the Early Victorian Novel”, w: *The Oxford Handbook of the Victorian Novel*, ed. Lisa Rodensky (Oxford: Oxford University Press, 2013): 65–83.
- Jakubowski August Antoni, *Major Aleksander. Powieść*, oprac. Bogusław Dopart, Jarosław Ławski, Ewa Modzelewska, red. Ewa Modzelewska (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2016).
- Dernałowicz Maria, *Antoni Malczewski* (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1967).
- Dąbrowska Alicja, „Wyobraźnia astralno-lunarna w liryce Adama Asnyka”, w: *Przestrzeń w kulturze współczesnej*, t. 5 (Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2019): 65–89.
- Dopart Bogusław, *Polski romantyzm i wiek XIX. Zarysy, rekonstrukcje* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2013).
- Dopart Bogusław, *Romantyzm polski. Pluralizm prądów i synkretyzm dzieła* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 1999).
- Gille Jean Charles, „Studium grafologiczne pisma Adama Mickiewicza”, w: *Blok-Notes Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza* (Warszawa: Drukarnia im. Rewolucji Październikowej w Warszawie, 1978): 67–109.
- Goszczyński Seweryn, *Wstęp*, w: Antoni Malczewski, *Marja* (Lipsk: Brockhaus & Avenarius, 1844).
- Grzeloński Bogdan, *Polacy w Stanach Zjednoczonych Ameryki 1776–1865* (Warszawa: Interpress, 1976).
- Haiman Mieczysław, *Polacy w Ameryce. Historia wychodźstwa polskiego w Stanach Zjednoczonych* (Chicago: Polska Katolicka Spółka Wydawnicza, 1930).
- Haiman Mieczysław, *Ślady polskie w Ameryce* (Chicago, Ill.: s.n., 1938).
- Izdewska Agnieszka, „Literatura prze-słuchana przez owce, czyli o pożytkach z lektury”, w: *Literatura prze-pisana II. Od zapomnianych teorii do kryminału* (Łódź: Uniwersytet Łódzki, 2016).
- Jeglińska Elwira, „Literatura polska w Stanach Zjednoczonych w latach trzydziestych XIX wieku z perspektywy emigracji popowstaniowej”, w: *Literatura polska w świecie*, red. Romuald Cudak, t. 1, *Zagadnienia recepcji i odbioru* (Katowice: Gnome – Wydawnictwa Naukowe i Artystyczne, 2006): 100–110.
- Jakubowski August Antoni, *Poezje* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1973).
- Janion Maria, *Reduta. Romantyczna poezja niepodległościowa* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979).
- Krzyżanowski Julian, *W świecie romantycznym* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1961).
- Kunaszowski Hieronim, *Życiorysy uczestników Powstania Listopadowego: zebrane na pamiątkę obchodu jubileuszowego pięćdziesięcioletniej rocznicy tego powstania* (Lwów: Wydawnictwo Komitetu jubileuszowego we Lwowie, 1880).

- Lachowicz Teofil, *Weterani polscy w Ameryce do 1939 roku* (Warszawa: Rytm, 2002).
- Lerski Jerzy Jan, *A Polish chapter in Jacksonian America. The United States and the Polish exiles of 1831* (Madison: The University of Wisconsin Press, 1958).
- Libelt Karol, *O miłości ojczyzny* (Lwów–Złoczów: Księgarnia Wilhelma Zukerkandla, 1909).
- Ławski Jarosław, *Bo na tym świecie Śmierć. Studia o czarnym romantyzmie*, Gdańsk 2008.
- Ławski Jarosław, „Malczewski – iluminacje i klęski melancholijnego wędrowca”, w: Antoni Malczewski, *Maria. Powieść ukraińska* (Białystok: Trans Humana 2002): 59–106.
- Ławski Jarosław, „Siedem. O Auguście Antonim Jakubowskim”, w: *Nihilizm i historia. Studia z literatury XIX i XX wieku*, red. Mikołaj Sokołowski, Jarosław Ławski (Białystok–Warszawa: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, 2009): 17–79.
- Ławski Jarosław, „To zawsze wielki człowiek, kto największy z ludzi? (Napoleon, Malczewski, Jakubowski)”, w: *Literatura – Pamięć – Kultura. Prace ofiarowane Profesor Elżbiecie Feliksiak*, red. Elżbieta Sidoruk, Mariusz Leś (Białystok: Trans Humana, 2010): 195–232.
- Ławski Jarosław, „Tragiczna i utracona – Ukraina w liryce Augusta Antoniego Jakubowskiego”, w: „*Szkoła ukraińska*” w romantyzmie polskim, red. Stanisław Makowski, Urszula Makowska, Małgorzata Nesteruk (Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2012), 217–253.
- Ławski Jarosław, „W romantycznym mroku gwiazd. Wyobrażenia katastroficzna Augusta Antoniego Jakubowskiego”, w: *Poezja i astronomia*, red. Bogdan Burdziej, Grażyna Halkiewicz-Sojak (Toruń: Wydawnictwo Mikołaja Kopernika, 2006): 309–331.
- Maślanka Julian, *Szkice z dziejów literatury i kultury. Idee – motywy – wartości* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2014).
- Maślanka Julian, *Z dziejów literatury i kultury* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2001).
- Mochnacki Maurycy, *Rozprawy literackie*, oprac. Mirosław Strzyżewski (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2004).
- Mroczkowski Przemysław, *Historia literatury angielskiej. Zarys* (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986).
- Modzelewska Ewa, *August Antoni Jakubowski – poeta rozpaczy. Życie i twórczość* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2015).
- Pigoń Stanisław, „Uciec od rozpaczy... Uwagi o nowych materiałach do twórczości i biografii Antoniego Malczewskiego”, w: *idem, Miłe życia drobiazgi* (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1964): 99–122.
- Piotrowski Wojciech, *Słownik krzemieńczan 1805–1832* (Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie przy Filii Akademii Świętokrzyskiej, 2005).
- Sampson George, *Historia literatury angielskiej w zarysie. Podręcznik* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967).

Rękopis znaleziony w Filadelfii, czyli o autografach Augusta Antoniego Jakubowskiego...

- Stasik Florian, *Polska emigracja polityczna w Stanach Zjednoczonych Ameryki 1831–1864* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973).
- Zgorzelski Czesław, *Wiersze Adama Mickiewicza w podobiznach autografów [1819–1829]. Część pierwsza* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973).
- Zwierzynski Leszek, *Wyobrażenia akwatyeczna Mickiewicza* (Kraków–Tyniec: Wydawnictwo Benedyktynów, 2019).

Artykuły w czasopismach

- Cedro Adam, „Numa Łepkowski i historia nieznannej dedykacji Norwida”, *Studia Norwidiana* 29 (2011): 135–156.
- Ławski Jarosław, „Czarny romantyzm Augusta Antoniego Jakubowskiego”, *Wiek XIX. Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza*, VIII (2015): 215–235.
- Coleman Arthur Prudden, Coleman Moore Marion, „Polonica and Connecticut”, *Polish American Studies* vol. IV, no. 1/2 (1947): 6–15.
- Coleman Moore Marion, „Malczewski's *Marja*: A Hundred and Twenty Years After (1825–1945)”, *American Slavica and East European Review* vol. 4, 1/2 (1945): 111–126.
- Czerwiński E.J., „August Antoni Jakubowski, *Poezje*”, *Books Abroad. An International Literary Quarterly* vol. 49, no. 2 (1975): 356.
- Dębicki Zbigniew, „Syn Malczewskiego”, *Kurier Warszawski* 93 (1930): 5.
- Dobrowolska Anna Maria „Tam jest pamiątek ognisko. Elementy osjaniczne w twórczości Augusta Antoniego Jakubowskiego oraz Maurycego Gosławskiego”, *Bibliotekarz Podlaski* 2, LV (2022): 133–149.
- Dopart Bogusław, „*Między dawnymi i młodszymi laty*”. *O dorobku filologiczno-histerycznym Profesora Juliana Maślanki*, „Wielogłos” t. 1, nr 7-8 (2010): 251–256.
- Giergielewicz Mieczysław, „August Antoni Jakubowski and his *Remembrances of a Polish Exile*”, *The Polish Review*, vol. 16, no. 2 (1971): 67–89.
- Iwazskiewicz Jarosław, „Zapomniani”, *Życie Warszawy* 11 (1974): 5.
- Ławski Jarosław, „Głos polskiego wygnańca o Ukrainie w Ameryce w 1837 roku”, *Літературний процес: методологія, імена, тенденції* 4 (2014): 169–177.
- Ławski Jarosław, „Kanon literatury polskiej we *Wspomnieniach polskiego wygnańca* A. A. Jakubowskiego”, *Ruch Literacki*, t. 330, nr 3 (2015): 259–273.
- Maciejewski Marian, „*Rozeznąć myśl wód...*: (głosy do liryki lozańskiej)”, *Pamiętnik Literacki* 55/3 (1964): 33–52.
- Marzec Grzegorz, „Romantyczne metafory pamięci”, *Wiek XIX. Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza* VIII (2015): 179–196.
- Maślanka Julian, „Poeta tragiczny. (Losy i twórczość A. A. Jakubowskiego)”, *Ruch Literacki*, R. XIII, z. 5 (1972): 271–285.
- Modzelewska Ewa, „August Antoni Jakubowski i jego amerykańscy protektorzy”, *Bibliotekarz Podlaski*, t. 36, nr 3 (2017): 303–322.

- Mulder John M., Stouffer Isabelle, „William Buell Sprague: Patriarch of American Collectors”, *American Presbyterians*, vol. 64, no. 1 (1986): 1–17.
- Wardziński Zygmunt, „English Publications of Polish Exiles in the United States: 1808–1897”, *The Polish Review* 4 (1995): 457–468.
- Pigoń Stanisław, „Syn Malczewskiego”, *Ruch Literacki* 3 (1930): 76–77.
- Podhorski-Okołów Leonard, „Do artykułu *Syn Malczewskiego*”, *Ruch Literacki* 7 (1931): 224.
- Witkowska Alina, „Romantyzm”, *Rocznik Literacki* (1973): 249–251.
- Żuk Eugeniusz, „*The Remembrances of a Polish Exile* Antoniego Augusta Jakubowskiego”, *Ruch Literacki* 5 (1979): 357–434.